

Jifunze namna ya **kuwekeza katika HISA na DHAMANA**

DSE
Creating Opportunities

Utangulizi Soko la Hisa Dar es Salaam – (Dar es Salaam Stock Exchange PLC - DSE)

Lilianzishwa Mwaka 1996 ili kusaidia, pamoja na mambo mengine, shughuli za upatikanaji mitaji na kutoa fursa kwa wawekezaji mbalimbali. Mnamo mwaka 2017, DSE ilianzisha kampuni tanzu ya **"CSD & Registry Company Ltd" (CSDR)** yenye jukumu la kusimamia uhifadhi na uhamishaji wa dhamana zilizoorodheshwa sokoni. Kisheria, shughuli za DSE na CSDR zinasimamiwa na Mamlaka ya Masoko ya Dhamana na Mitaji **(Capital Markets and Securities Authorities – CMSA).**

YALIYOMO

Soko la Hisa la Dar-es-Salaam ni nini?	04
Nini umuhimu wa kuwa na Soko la Hisa nchini?	04
Hisa ni Nini	05
Gawio ni nini?	05
Hatifungani ni nini?	05
Ni nini faida ya kuwekeza kwenye hisa na hatifungani?	06
Toleo la awali lina maana gani?	06
Kama mimi sio Mtanzania, ninaruhusiwa kununua hisa?	07
Je ninapataje gawio langu?	07
Je kama nitanunua hisa ya kampuni halafu kampuni ikafilisika nitapataje fedha zangu?	07
Je ninaweza kuhamisha miliki ya hisa zangu kwa mke au mume wangu?	08
Ninawezaje kununua au kuuza hisa zangu?	08
Ununuzi wa hisa	09
Uuzaji wa hisa	09
Nikiwa nje ya Tanzania nitanunuaje hisa?	10
Madalali wa soko la hisa wanapatikana wapi?	10
Kwa nini tunahitaji madalali ili kununua au kuuza hisa?	11
Kwa nini tulipe ada ya udalali?	11
Nini tofauti kati ya Dalali na Mchuuzi (broker and dealer)?	11
Mwekezaji akifariki nini kitatokea kwenye dhamana zake?	12
Je kuna uwezekano kwa mwana hisa kusimamia moja kwa moja uendeshaji wa kampuni ambayo yeye ni mwanahisa?	12
Ninaweza kutumia hisa zangu kama rehani ya kupata mkopo wa benki?	13
Kama kitu kibaya kikitokea kwa hisa zangu nitapatiwa fidia?	13
Kama sifahamu cha kufanya kuhusiana na kuwekeza kwenye dhamana, au kama nataka kutoa taarifa kuhusiana na mwenendo wa kutiliwa mashaka wa mauzo fulani ya hisa/ dhamana, je, ninaweza kutoa taarifa kama hiyo wapi?	14
Kampuni ambayo ninamiliki hisa zake inaweza kunipa mkopo kwa kushikilia hisa zangu kama rehani?	14

Soko la Hisa la Dar-es-Salaam ni nini?

Soko la Hisa ni soko ambalo huwezesha hisa, hatifungani na dhamana nyingine zilizoorodheshwa katika soko hilo kuuzwa na kununuliwa. Bidhaa hizi huitwa dhamana au kwa lugha ya kigeni (securities).

Soko la hisa la Dar es Salaam (DSE) limeanzishwa mwaka 1996 kama kampuni binafsi isiyo na dhima ya kupata faida na iliyodhaminiwa na wanachama wake kwa dhima maalum (limited by guarantee); kwa maana ya kwamba wanachama wa soko hawakutakiwa kuweka mtaji wowote. Mwanzoni kulikuwa na wanachama 11 ambao ni madalali wa soko la hisa pamoja na wawekezaji wakubwa (Institutional investors).

Soko la hisa lilianza kazi zake rasmi mwezi April mwaka 1998 wakati hisa za TOL zilipoorodheshwa na kuanza kuuzwa na kununuliwa. Mwaka 2016, DSE ilibadilisha muundo wake kutoka kampuni binafsi isiyo na dhima na kuwa kampuni ya umma inayomilikiwa na wanahisa kwa lengo la kutengeneza faida.

Nini umuhimu wa kuwa na Soko la Hisa nchini?

Soko la Hisa lina nafasi kubwa katika kukuza uchumi wa nchi kwa:

+ Kusaidia makampuni kupata mitaji
+ Kusaidia wananchi kuwa na utaratibu wa kujiwekea akiba
+ Kuongeza maeneo ambayo wawekezaji wanaweza kuwekeza
+ Kutumika kama kipimo cha hali ya ukuaji wa uchumi wa nchi
+ Kusaidia kuongeza utawala bora na uwazi kwenye kampuni zilizoorodheshwa
+ Kusaidia kubinafsisha mashirika ya umma
+ Kusaidia utambuzi wa bei halisi ya hisa na hatifungani
+ Kuwezesha umilikishaji wa hisa za kampuni kwa umma
+ Kuwezesha uuzaji kwa urahisi wa hisa na hatifungani

Hisa ni nini?

Hisa ni sehemu ya umiliki wa kampuni. Hivyo hisa inawakilisha asilimia fulani ya umiliki katika kampuni. Kama kampuni ina hisa milioni moja na mwekezaji (mwanahisa) anamiliki hisa 100,000 mwekezaji huyu anamiliki 10% ya kampuni.Mwekezaji anayenunua hisa basi ananunua haki ya kumiliki kampuni.

Stahili za mwanahisa kisheria ni pamoja na kushiriki katika kutoa maamuzi ya kampuni katika mkutano mkuu wa wanahisa na kupata gawio litokanalo na faida iliyozalishwa na kampuni. Mwanahisa ana haki pia ya kuuza hisa zake wakati wowote ule.

Gawio ni nini?

Gawio ni malipo kwa wanahisa yanayotokana na sehemu ya faida inayozalishwa na kampuni. Kwa utaratibu, malipo haya huwa yanapendekezwa na wakurugenzi na kuidhinishwa na mkutano mkuu wa wanahisa. Gawio linaweza kulipwa kutokana na faida ya mwaka husika au malimbikizo ya faida za nyuma. Gawio linaweza kulipwa kwa fedha taslim au kwa kuwaongezea hisa wanahisa.

Hatifungani ni nini?

Hatifungani ni hati ya deni ambalo kampuni au serikali hukopa toka kwa wawekezaji kwa makubaliano maalumu na kuwalipa riba na marejesho baada ya kuiva kwa hatifungani hiyo.

Mwenye hatifungani anastahili kulipwa riba (kufika tarehe ya kurejesha mkopo) na kurudishiwa mtaji wake pale hatifungani ikishaiva. Pale ambapo kampuni inafilisika, wanaomiliki hatifungani wana haki ya kulipwa pesa zao kabla ya wale wanaomiliki hisa. Hii ni moja kati ya tofauti kubwa uwekezaji katika hisa na hatifungani.

Ni nini faida ya kuwekeza kwenye hisa na hatifungani?

Kwa ujumla dhamana za fedha (hisa na hatifungani) ni rasilimali ambazo zinagawanyika na huuzika kwa urahisi. Kutokana na urahisi huo, dhamana hizi zinaweza kuwekwa rehani kwa ajili ya kupata mkopo kutoka taasisi za fedha.

Wawekezaji kwenye hisa wanapata gawio ikiwa kampuni itakuwa imepata faida. Uwekezaji kwenye hisa hauna uhakika wa gawio kwa sababu gawio linategemea faida ya kampuni.

Wanahisa pia huweza kupata faida itokanayo na ongezeko la thamani iwapo bei ya hisa itaongezeka kwenye soko la hisa.

Ongezeko la thamani ni tofauti ya bei ya kununulia hisa na bei ya kuuzia. Ikiwa bei ya kuuza ni ndogo kuliko bei ya kununulia, mwanahisa anapata hasara.
Wawekezaji kwenye hatifungani watalipwa riba. Riba inayolipwa inajulikana tangu mwanzo kwa sababu ni asilimia ya deni lote. Riba inayolipwa inaweza kuwa ya kubadilikabadilika au isiyobadilika. Wawekezaji kwenye hatifungani wanaoamua kukaa nazo hadi zitakapopevuka wanajua kiwango cha faida yao tangu wanapowekeza. Hatifungani pia zina ongezeko la thamani.

Toleo la awali lina maana gani?

Toleo la awali ni mauzo ya hisa na dhamana kwa umma kwa mara ya kwanza kwa ajili ya kukusanya mtaji. Kwa lugha nyingine inajulikana kama IPO (Initial Public Offer) na hufanyika katika soko la awali. Mauzo hayo yana kipindi chenye ukomo. Baada ya hapo, kama mwekezaji anataka kuwekeza kwenye kampuni husika atatakiwa kwenda kwenye soko la hisa kupitia madalali wa soko la hisa.

Kama mimi sio Mtanzania, ninaruhusiwa kununua hisa?

Ndio, kila mtu ambaye anakidhi vigezo vilivyoko katika Kanuni za DSE (DSE Rules) anaruhusiwa kushiriki katika kununua na kuuza hisa sokoni

Je ninapataje gawio langu?

Gawio ni faida ambayo analipwa mwanahisa iwapo kampuni imepata faida na kuamua tulipa sehemu ya faida kama gawio. Njia itumikayo kulipa inategemea na kampuni. Njia hizo ni pamoja na akaunti ya benki ya mwekezaji na simu ya mkononi au kupitia Shirika la Posta.

Ni wajibu wa mwekezaji kuwasiliana na kampuni aliyowekeza na kutoa taarifa zake muhimu kama vile anwani ya posta, barua pepe, namba ya simu ya mkononi pamoja na akaunti ya benki.
Hivyo basi malipo yanaweza kulipwa kutumia njia yoyote kati ya zilizoainishwa. Hivyo ni muhimu kutoa taarifa iwapo kuna mabadiliko ya anwani yako yoyote. Kampuni nyingi zilizoorodheshwa kwenye soko la hisa zinatoa gawio mara mbili kwa mwaka.

Je kama nitanunua hisa ya kampuni halafu kampuni ikafilisika nitapataje fedha zangu?

Siku zote kuna uwezekano wa kupata hasara au hatari za uwekezaji zinaendana na umiliki wa uwekezaji huo. Wamiliki wa hisa wanategemea kupata gawio pamoja na kupanda kwa bei ya hisa zao. Vivyo hivyo, kama kampuni itapata hasara basi mwanahisa hatalipwa gawio. Idadi ya hisa zako zitabaki vilevile ila thamani yake itapungua.

Na iwapo ikitokea kampuni ikafilisika kabisa basi sheria inaelekeza kuwa kutakuwa na mfilisi. Mfilisi anapaswa kulipa madeni kwa kutumia fedha za mauzo ya mali za kampuni, na kama fedha hizo zitabaki, watalipwa wanahisa wa kampuni hiyo. Endapo fedha hazitabaki, ni hasara kwa wanahisa.

Je ninaweza kuhamisha miliki ya hisa zangu kwa mke au mume wangu?

Ndiyo, hisa zinahamishika. Hisa zilizoorodheshwa DSE zimehifadhiwa katika Hifadhi ya Dhamana, hivyo uhamishaji wa umiliki ni rahisi kuliko uhamishaji wa kutumia hati.

Kwa kanuni za soko, uhamishaji binafsi wa umiliki wa hisa huwezekana wakati dhamana haziko katika mnada. Hivyo uhamishaji wa umiliki wa hisa kutoka kwa mume kwenda kwa mke ni uhamishaji binafsi unaoruhusiwa.

Ninawezaje kununua au kuuza hisa zangu?

Kama unataka kununua hisa ambazo zinauzwa kwa mara ya kwanza (IPO) kuna mawakala maalum wenye wajibu wa kuuza hisa kwenye soko la awali. Mwekezaji anatakiwa kujaza fomu ya maombi na kukabidhi pesa kwa wakala kulingana na idadi ya hisa anazotaka kununua na atapewa stakabadhi pamoja na kikonyo cha fomu yake kama uthibitisho.

Kama mwekezaji anataka kunuua hisa kutoka katika soko la pili (DSE), basi itabidi awaone madalali wa soko la hisa. Atawaeleza mahitaji yake. Dalali atatoa ushauri na mwekezaji atafanya uamuzi. Ufuatao ni utaratibu wa kuuza na kununua hisa.

Ununuzi wa hisa

Endapo unataka kununua hisa DSE utafuata taratibu zifuatazo:

a. Wasiliana na dalali wa soko la hisa na kumweleza kusudio lako la kununua hisa
b. Jaza fomu maalum za kununua hisa na kulipia hisa unazotaka kununua
c. Dalali ataweka fedha kwenye akaunti maalum ya benki kwa ajili ya kununua na kuuza hisa za wateja
d. Dalali ataweka oda yako ya kununua hisa kwenye mfumo wa kompyuta wa soko la hisa akitumia namba maalum ya mteja.
e. Iwapo bei unayotaka kununulia hisa itafanana na bei ya mwekezaji mwingine anayetaka kuuza, basi atakuwa amekununulia hisa hizo. Utapokea cheti cha kuthibitisha kuwa wewe ni mwekezaji kwenye kampuni hiyo.

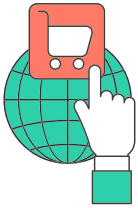
Uuzaji wa hisa

Mwekezaji anayetaka kuuza hisa atafuata taratibu zifuatazo:

a. Atawasiliana na dalali wa soko la hisa na kumweleza kusudio lako la kuuza hisa
b. Atakabidhi hati yako ya umiliki wa hisa kwa dalali
c. Dalali atahakiki umiliki wa hisa hizo kabla ya kuuza. Kama hisa haziko kwenye hifadhi ya hisa, dalali ataziweka kwenye hifadhi kabla ya kuuza
d. Dalali ataweka oda yako ya kuuza hisa kwenye mfumo wa kompyuta wa soko la hisa akitumia namba maalum ya mteja. Iwapo bei unayotaka kuuzia hisa itafanana na bei ya mwekezaji mwingine anayetaka kununua, basi atakuwa amekuuzia hisa hizo na atalipwa.
e. Kuna gharama za kushiriki kwenye soko la pili la hisa. Ushuru unaotozwa ni 2.06% kwa hisa zinazouzwa kwenye soko la hisa la DSE.

Nikiwa nje ya Tanzania nitanunuaje hisa?

Watanzania na wawekezaji wengine wanaoishi nje ya nchi wana fursa ya kuwekeza kwenye soko la hisa . Wanaweza kushiriki kwa kumchagua dalali ambaye atakuwa anasaidia kuwekeza.

Mwekezaji anatakiwa kuwa na mkataba na dalali wa kumsaidia kuwekeza akiwa nje ya nchi. Mkataba huo utabainisha jinsi ya kupokea fedha na namna ya kuidhinisha manunuzi au uuzaji wa hisa.
Pia wawekezaji kutoka nje ya nchi wanashauriwa kutumia mabenki (custodian bank) katika mchakato wa uwekezaji wao.

Madalali wa soko la hisa wanapatikana wapi?

Madalali wa soko la hisa kwa sasa idadi yao ni 15 na wote wapo Dar es Salaam lakini baadhi wana ofisi na mawakala mikoani. Pia, kutokana na kukua kwa teknolojia na utumiaji wa mawakala, wawekezaji kutoka sehemu mbalimbali za nchi wanaweza kupata huduma ya madalali bila kulazimika kufika Dar es Salaam.

Ni kweli wawekezaji walio nje ya Dar es Salaam wanawekeza kwa gharama kubwa zaidi ukilinganisha na wenzao walio Dar es Salaam kutokana na muda, gharama za posta, gharama za kutuma au kutumiwa fedha n.k. Kwasasa wawekezaji wanaweza kupata huduma ya kuuza na kununua hisa kupitia simu za mkononi jambo ambalo siyo tu linawapunguzia gharama lakini pia linaongeza ufanisi wa muda wa kufanya shughuli ya ununuzi na uuzaji wa hisa na hatifungani kuwa mfupi mara dufu.

Kwa nini tunahitaji madalali ili kununua au kuuza hisa?

Kila soko lina taratibu zake, masoko ya hisa yanahusisha fedha nyingi hivyo ni vyema kuweka taratibu zinazohakikisha uwazi na haki. Madalali hawa ni wataalam na wana leseni za kushiriki katika masoko haya. Wanasaidia kuuza na kununua hisa pamoja na kutoa elimu kwa wawekezaji.

Kwa ufupi kuwepo kwa madalali ambao siyo tu wana leseni kutoka kwa Mamlaka husika bali pia ni wataalamu wa mambo ya uwekezaji, kunawezesha kuwepo na utaratibu na mpangilio mzuri wa mnada na kunapunguza uwezekano wa vitendo vya udanganyifu ambavyo vingeweza kufanywa na wajanja wachache kama kila mtu angeruhusiwa kwenda moja kwa moja kwenye soko la hisa.

Kwa nini tulipe ada ya udalali?

Madalali wanatoa huduma kwa wawekezaji kwa kuwasaidia kununua na kuuza hisa zao. Na zaidi ya hapo wanatoa ushauri wa ununuzi na uuzaji wa hisa na mambo mengine yahusuyo soko la hisa.

Kutokana na huduma hiyo madalali wanaruhusiwa kwa mujibu wa sheria kutoza ada (Brokerage commission) ambayo ikichanganywa na ada ya DSE na CSDR pamoja Mamlaka ya Masoko ya Mitaji na Dhamana (CMSA) haitakiwi kuzidi 2.06% ya thamani ya mauzo au manunuzi husika.

Nini tofauti kati ya Dalali na Mchuuzi (broker and dealer)?

Mchuuzi (dealer) anaruhusiwa kununua hisa au dhamana nyinginezo kwa niaba yake mweneyewe (principal) na vile vile kwa ajili ya wateja. Dalali (broker) kwa upande mwingine haruhusiwi kununua hisa/dhamana kwa ajili yake. Yeye anafanya kazi kama wakala (agent) kwa niaba ya wanunuzi na wauzaji tu.

Mwekezaji akifariki nini kitatokea kwenye dhamana zake?

Hisa na dhamana nyingine ni mali kama zilivyo mali nyingine kama vile nyumba na magari. Mwekezaji akifariki, dhamana zake zinachukuliwa kama mali nyingine za marehemu kwenye mchakato mzima wa mirathi. Kama marehemu atakuwa ameacha wosia, basi dhamana hizo zitarithiwa na aliyeachiwa urithi. Kama atakuwa hakuacha wosia, dhamana hizo zitagawanywa na msimamizi wa mirathi kama sheria ya mirathi inavyobainisha.

Je kuna uwezekano kwa mwana hisa kusimamia moja kwa moja uendeshaji wa kampuni ambayo yeye ni mwanahisa?

Mwanahisa hana usimamizi wa moja kwa moja katika uendeshaji au usimamizi wa mali za kampuni kama vile rasilimali na madeni.
Uendeshaji wa shughuli za kampuni ni jukumu la Menejimenti ikisimamiwa na Bodi ya Wakurugenzi. Haki za mwanahisa katika kufanya maamuzi kuhusiana na uendeshaji wa kampuni zinaishia kwenye kupiga kura katika mkutano mkuu wa mwaka wa wanahisa au mkutano maalum kuwachagua Wakurugenzi kulingana na katiba ya kampuni Memorandum and Articles of Association (MEMARTS).

Mwanahisa ana haki ya kushiriki katika maamuzi ya kuteua wakaguaji wa mahesabu (auditors), kupitisha taarifa ya mwaka, na kupitisha mapendekezo mengine yanayohitaji kupitishwa na mkutano mkuu kulingana na katiba ya kampuni. Rasilimali za kampuni zinamilikiwa na kampuni wakati wawekezaji/wanahisa wanamiliki hisa za kampuni. Hali kadhalika, madeni ya kampuni iliyoanzishwa kwa mtaji wa hisa yana ukomo kwa kiasi mwanahisa alichowekeza na hayawezi kugusa mali binafsi za wanahisa kama kampuni ikifilisika.

Ninaweza kutumia hisa zangu kama rehani ya kupata mkopo wa benki?

Ndiyo, kumekuwa na ongezeko la taasisi za fedha kukubali hisa hasa za kampuni zilizoorodheshwa kwenye soko la hisa kama rehani kwa ajili ya kutoa mikopo. Utaratibu wa kuweka hisa au hatifungani kuwa rehani umedhihirisha kuwa ni wenye manufaa na rahisi kwa mkopaji na mkopeshaji kwa sababu unachukua muda mfupi, uko wazi, hakuna gharama za kuthaminisha na kuna uwezekano mdogo wa kufanya udanganyifu. Hatifungani za serikali, hawala za serikali na hatifungani za makampuni zilizoorodheshwa kwenye soko la hisa zinakubaliwa na taasisi nyingi zinazokopesha kama rehani ya mikopo.

Kama kitu kibaya kikitokea kwa hisa zangu nitapatiwa fidia?

Hapana, uwezekano wa hasara zinaenda pamoja na umiliki. Bei ya hisa inaweza kupanda (ambapo ni jambo jema kwako kama mwekezaji) na inaweza kushuka (ambapo ni jambo baya kwako kama mwekezaji). Mashaka ya namna hii (uwezekano wa hasara) yapo tangu siku unapoamua kuwekeza kwenye hisa.

Iwapo utapoteza hati yako ya hisa (kwa wale ambao bado wanamiliki / wanazo hati za hisa kwenye baadhi ya makampuni yaliyoorodheshwa kwenye soko la hisa) unashauriwa kutoa taarifa ya upotevu huo kwenye kituo cha polisi kilicho karibu ili upewe taarifa ya polisi na kuiwasilisha mara moja kwa katibu wa kampuni.

Kama sifahamu cha kufanya kuhusiana na kuwekeza kwenye dhamana, au kama nataka kutoa taarifa kuhusiana na mwenendo wa kutiliwa mashaka wa mauzo fulani ya hisa/ dhamana, je, ninaweza kutoa taarifa kama hiyo wapi?

Mahali hasa pa wewe kuwasiliana unapotaka kuwekeza katika dhamana ni dalali yeyote wa soko la hisa. Madalali wa soko la hisa watakushauri na iwapo utaamua kuwekeza, watafanya hivyo kwa niaba yako. Kundi jingine unaloweza kuwasiliana nalo kwa msaada na ushauri ni washauri wa uwekezaji waliopewa leseni na Mamlaka. Washauri wa uwekezaji ambao si madalali wa soko la hisa wanaweza tu kutoa ushauri lakini hawaruhusiwi kununua hisa kwa niaba yako.

Lakini pia kama ni taarifa kuhusu mwenendo wa mashaka, taarifa hizo zinaweza kutolewa kwenye mamlaka ya masoko na dhamana CMSA pamoja na soko la hisa DSE.

Kampuni ambayo ninamiliki hisa zake inaweza kunipa mkopo kwa kushikilia hisa zangu kama rehani?

Hapana, kwa kawaida kampuni zilizoorodheshwa huwa hazina utaratibu wa kutoa mikopo kwa wanahisa wake kwa kushikilia hisa zao kama rehani. Wewe kama mwanahisa iwapo unataka fedha taslim kutokana na hisa zako kuna njia mbili. Njia moja ni kuiendea taasisi yenye kutoa mikopo na kuiomba mkopo kwa kuweka hisa zako kama rehani (hii inategemea kama unatimiza vigezo vingine vya kupewa mkopo kulingana na masharti ya benki husika). Njia ya pili ni kuuza hisa zako kwenye soko la hisa kupitia kwa dalali wa soko la hisa.

Dar es Salaam Stock Exchange(DSE)
3rd Floor, NHC Kambarage House, 6 Ufukoni Street,
P. O. Box 70081, Dar es Salaam, Tanzania
Tel: 255 22 2123983, 2128522
For Complains:
WhatsApp: 0747 536 696 **Fax:** +255 22 213384
Email: info@dse.co.tz **Website:** www.dse.co.tz
@dsetanzania @DSE tanzania